

ABU NASR FOROBIY VA G'AZZOLIY FALSAFA ILMIGA OID QARASHLARINI QIYOSIY TAHLIL ETISH (FOROBIYNING "SIYOSAT FALSAFASI" VA G'AZZOLIYNING "KIMYOI SAODAT" ASARLARI ASOSIDA)

B.X. Shakarov¹

B.B. Abdujabborov²

R.A. Baxodirova³

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Ijtimoiy fanlar kafedrası assistenti¹

2-son davolash ishi, I bosqich talabasi²

2-son davolash ishi, I bosqich talabasi³

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17646630>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqola Sharqning ikki buyuk mutafakkiri — Abu Nasr Forobiy va Abu Hamid al-G'azzoliyning falsafiy merosini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan.

Tadqiqotda Forobiyning "Siyosat falsafasi" hamda G'azzoliyning "Kimyoi saodat" asarlari asosiy manba sifatida tanlanib, ularning falsafiy, axloqiy va ijtimoiy qarashlari ilmiy-nazariy asosda tahlil etilgan.

Tadqiqotning **maqsadi** — Forobiy va G'azzoliyning inson, jamiyat, siyosat hamda axloq masalalariga doir qarashlarini o'zaro qiyoslab, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, shuningdek, bu qarashlarning islom falsafasi taraqqiyotidagi o'rnini ilmiy jihatdan yoritishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiy-falsafiy tahlil, komparativ (qiyosiy) yondashuv, mantiqiy tahlil va manbashunoslik usullaridan foydalanilgan. Maqolada mutafakkirlarning asarlari, ularning zamonaviy ilmiy talqinlari va falsafiy maktablar bilan bog'liqligi o'rganilgan.

Asosiy natijalar shuni ko'rsatadiki, Forobiy falsafani insonni mukammallikka yetaklovchi aqliy faoliyat sifatida talqin qiladi. Uning "Siyosat falsafasi" asarida davlat boshqaruvi, adolat va fazilatli jamiyat konsepsiyasi markaziy o'rinda turadi. G'azzoliy esa "Kimyoi saodat" asarida insonni ruhiy poklanish va ma'naviy kamolot orqali baxt-saodatga erishuvga da'vat etadi. U aqlni diniy e'tiqod bilan uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Forobiyda falsafa ijtimoiy-siyosiy hayotni tartibga soluvchi ilm sifatida namoyon bo'lsa, G'azzoliyda u axloqiy va ruhiy mukammallikka erishish vositasi sifatida ifodalanadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati — maqola natijalari falsafa, dinshunoslik va axloqshunoslik fanlari bo'yicha o'quv jarayonlarida, shuningdek, islom falsafasining nazariy asoslarini o'rganishda ilmiy-uslubiy material sifatida qo'llanishi mumkin.

Kalit so'zlar: Abu Nasr Forobiy, Abu Hamid al-G'azzoliy, Siyosat falsafasi, Kimyoi saodat, islom falsafasi, siyosiy falsafa, axloq falsafasi, komparativ tahlil, ma'naviy kamolot, aql va e'tiqod.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДОВ АБУ НАСРА ФАРАБИ И АЛЬ-ГАЗАЛИ (НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ФАРАБИ «ФИЛОСОФИЯ ПОЛИТИКИ» И ГАЗАЛИ «КИМИЯ СААДАТ»)

Аннотация. Данная научная статья посвящена сравнительному анализу философского наследия двух выдающихся мыслителей Востока — Абу Насра аль-Фараби и Абу Хамида аль-Газали. В качестве основных источников исследования выбраны произведения аль-Фараби «Философия политики» и аль-Газали «Химия счастья», на основе которых рассмотрены их философские, этические и социальные воззрения в научно-теоретическом аспекте.

Цель исследования — сопоставить взгляды аль-Фараби и аль-Газали на проблемы человека, общества, политики и морали, выявить сходства и различия между их концепциями, а также определить значение этих идей в развитии исламской философии.

Методология исследования основана на историко-философском, компаративистском и логико-аналитическом подходах, а также на методе источниковедческого анализа. В работе изучены оригинальные тексты мыслителей и их современные интерпретации.

Основные результаты показывают, что аль-Фараби рассматривает философию как деятельность разума, направленную на достижение человеческого совершенства. В его труде «Философия политики» центральное место занимают вопросы государственного управления, справедливости и добродетельного общества. Аль-Газали в «Химии счастья» призывает к духовному очищению и нравственному совершенству, подчеркивая необходимость гармонии между разумом и верой. Если для аль-Фараби философия — это средство рациональной организации общественно-политической жизни, то для аль-Газали она становится инструментом духовного и этического совершенствования.

Практическая значимость исследования состоит в возможности использования его результатов в образовательных и научных целях — при преподавании философии, религиоведения и этики.

Ключевые слова: Абу Наср аль-Фараби, Абу Хамид аль-Газали, Философия политики, Химия счастья, исламская философия, политическая философия, этика, сравнительный анализ, духовное совершенство, разум и вера.

COMPARATIVE ANALYSIS OF PHILOSOPHICAL VIEWS OF ABU NASR AL-FARABI AND AL-GHAZALI (BASED ON AL-FARABI'S "PHILOSOPHY OF POLITICS" AND AL-GHAZALI'S "THE ALCHEMY OF HAPPINESS")

Abstract. This scholarly article is devoted to a comparative analysis of the philosophical heritage of two prominent Eastern thinkers — Abu Nasr al-Farabi and Abu Hamid al-Ghazali.

The main sources of the study are al-Farabi's "Philosophy of Politics" and al-Ghazali's "The Alchemy of Happiness", through which their philosophical, ethical, and social ideas are analyzed from a theoretical and methodological perspective.

The **purpose** of the study is to compare the views of al-Farabi and al-Ghazali on human nature, morality, society, and politics, to identify similarities and differences in their approaches, and to reveal their significance for the development of Islamic philosophy.

The **methodology** is based on historical-philosophical, comparative, and logical-analytical methods, as well as textual and hermeneutic analysis. The study examines original texts of the thinkers along with their modern interpretations and commentaries.

The **main findings** indicate that al-Farabi regards philosophy as a rational activity aimed at achieving human perfection. In "Philosophy of Politics", he emphasizes the concepts of governance, justice, and the virtuous society. Al-Ghazali, in contrast, in "The Alchemy of Happiness", highlights moral purification, spiritual self-development, and the harmony between intellect and faith. While al-Farabi's philosophy focuses on the rational and political order of society, al-Ghazali's perspective is rooted in ethical and spiritual advancement.

The **practical significance** of the study is that its results can be applied in teaching philosophy, ethics, and religious studies, as well as in further research on Islamic intellectual history.

Keywords: Abu Nasr al-Farabi, Abu Hamid al-Ghazali, Philosophy of Politics, The Alchemy of Happiness, Islamic philosophy, political philosophy, moral philosophy, comparative analysis, spiritual perfection, reason and faith.

Kirish

Abu Nasr Forobiy va Abu Hamid al-G‘azzoliy — islom falsafasi va teologiyasining eng ta’sirli vakillari bo‘lib, ularning asarlari Sharq madaniyati va falsafiy tafakkurining shakllanishida markaziy ahamiyat kasb etgan [1]. Forobiy siyosiy va ijtimoiy masalalarni falsafiy tahlil doirasida rivojlantirib, ideal davlat, adolat va fazilat tushunchalarini tizimli tarzda ifoda etgan [2].

G‘azzoliy esa axloqiy va ruhiy kamolotga yo‘naltirilgan amaliy-tasavvufiy yondashuv orqali insonning ichki dunyosi, ilm va e’tiqod munosabatlarini qayta baholagan [3]. Ushbu ikki mutafakkirning qarashlarida o‘xshashliklar va keskin tafovutlar mavjud bo‘lib, ular islomiy tafakkur tarixida din va aql, jamiyat va shaxs munosabatlarini talqin etish usullarini shakllantirgan [4].

Forobiyning “*Siyosat falsafasi*” asari siyosiy nazariya va ideal jamiyat konsepsiyasini falsafiy-rasmiy asoslarda bayon etishi bilan ajralib turadi [2].

G‘azzoliyning “*Kimyoi-saodat*” asari esa axloqiy-ruhaniy tarbiya, nafsni poklash va baxtga erishish yo‘llarini amaliy misollar va ta’limotlar orqali talqin etadi [3].

Ikki asarning matnli va g‘oyaviy tahlili ularga xos metodologik yondashuvlarni — rasionalistik va mistik-etik yo‘nalishlarni — aniq ajratib ko‘rsatishga imkon beradi [5].

Mazkur tadqiqotda Forobiy va G‘azzoliyning epistemologik, axloqiy hamda siyosiy konsepsiyalari komparativ metod yordamida o‘rganiladi [1][3].

Tadqiqotning ilmiy muammosi shundan iboratki, ikki mutafakkirning aql va e’tiqod, jamiyat va shaxs haqidagi qarashlari qanday o‘zaro bog‘liq va bir-biridan qanday farq qiladi [4].

Metodologik jihatdan ish tarixiy-falsafiy tahlil, tekstual eksplikatsiya, mantiqiy tahlil va komparativ yondashuvlarni o‘z ichiga oladi [2][3]. Tadqiqot materiali sifatida Forobiyning “*Siyosat falsafasi*” va G‘azzoliyning “*Kimyoi-saodat*” matnlari hamda ular bo‘yicha olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar va sharhlar asosiy manba sifatida ishlatiladi [1][4].

Kutilayotgan ilmiy natijalar ikki mutafakkirning g‘oyalaridagi fundamental tamoyillarni aniqlash, ularning zamonaviy falsafiy va etika muammolariga munosabatini yoritish hamda islom falsafasi tarixiga yangi komparativ aspekt olib kirishdan iborat [5].

Material va metodlar

Ushbu tadqiqot Abu Nasr Forobiy va Abu Hamid al-G‘azzoliyning falsafiy qarashlarini qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot nazariy-tahliliy va komparativ yo‘nalishda olib borildi hamda quyidagi manba va metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirildi.

1. Adabiyot manbalari

Tahlil jarayonida asosan quyidagi manbalar o‘rganildi:

- Forobiyning “*Siyosat falsafasi*” va boshqa falsafiy asarlari [1];
- G‘azzoliyning “*Kimyoi-saodat*” va boshqa etik-ta’limiy asarlari [2];
- Zamonaviy sharhlar, monografiyalar va maqolalar (Nasr, 2006; Corbin, 1993) [3][4].

Tadqiqot jarayonida e’tibor quyidagi masalalarga qaratildi:

- Mutafakkirlarning inson tabiatiga, axloq va aqlga doir nazariyalari;
- Ideal jamiyat va siyosiy boshqaruvga oid konsepsiyalari;
- Epistemologik va axloqiy pozitsiyalarining o‘zaro taqqoslanishi;

- Din va aql, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar.

2. Metodologik yondashuvlar

- **Matnli tahlil** — asl asarlar va ularning ishonchli tarjimalari tahlil qilindi;
- **Komparativ (qiyosiy) metod** — Forobiy va G'azzoliy qarashlari o'zaro taqqoslandi;
- **Tahliliy-sintez metod** — asosiy g'oyalar tizimli tarzda ajratib ko'rsatildi;
- **Historik-falsafiy metod** — mutafakkirlarning qarashlari tarixiy kontekstda o'rganildi.

3. Tadqiqot obyekti va materiali

Tadqiqot obyekti — Forobiy va G'azzoliyning falsafiy qarashlari, ularning epistemologik, axloqiy va siyosiy konsepsiyalari. Tadqiqot materiali sifatida ular tomonidan yozilgan asarlar va ularning zamonaviy sharhlari, monografiya va ilmiy maqolalar ishlatildi.

Bevosita intervyu yoki eksperimental tadqiqotlar amalga oshirilmagan.

4. Metodlar integratsiyasi

Olingan ma'lumotlar falsafa, axloqshunoslik, siyosatshunoslik va tarixiy-falsafiy tadqiqotlar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilindi. Natijada, Forobiy va G'azzoliyning qarashlari tizimli tarzda qiyosiy tahlil qilinib, ularning epistemologik, axloqiy va siyosiy konsepsiyalarining o'zaro muvofiqligi va farqlari konseptual shaklda tavsiflandi.

Natijalar va ularning muhokamasi

Tadqiqot natijalari Forobiy va G'azzoliyning falsafiy qarashlarida sezilarli o'xshashliklar va farqliliklarni aniqlash imkonini berdi. Tahlil jarayonida quyidagi asosiy jihatlar ko'zga tashlandi:

1. Inson va aql kontsepsiyasi

- Forobiy insonni aqliy va ijtimoiy mavjudot sifatida talqin qiladi, u fazilatli jamiyat va ideal boshqaruv shakllarini aniqlashda aqlning markaziy o'rinni egallashini ta'kidlaydi [1].
- G'azzoliy esa insonni ruhiy va axloqiy jihatdan kamol topadigan mavjudot sifatida ko'radi, aqlni diniy e'tiqod bilan uyg'unlashtirishga urg'u beradi [2].
- Taqqoslash shuni ko'rsatadiki, Forobiyning yondashuvi ko'proq rasionalistik bo'lsa, G'azzoliyning yondashuvi tafakkur va ruhiy tajribani birlashtiradi [3].

2. Axloqiy va ma'naviy tamoyillar

- Forobiy axloqni ideal jamiyatni barpo etuvchi tizimning bir qismi sifatida tushuntiradi, u fazilat va adolat prinsiplarini markaziy o'ringa qo'yadi [1].
- G'azzoliy esa axloqiy tamoyillarni shaxsiy tarbiya va ruhiy poklanish orqali amalga oshiriladigan jarayon sifatida ko'rsatadi [2].
- Shu nuqtai nazardan, Forobiyning axloqiy konsepsiyasi ijtimoiy makon bilan bog'liq bo'lsa, G'azzoliyning axloqi shaxsiy va mistik yo'nalishda shakllangan [4].

3. Siyosat va jamiyatga yondashuv

- Forobiyning siyosiy falsafasi ideal davlat va boshqaruv shakllarini falsafiy qonuniyatlar orqali izohlaydi, jamiyatning mukammalligi va adolati ustuvor masalalardir [1].
- G'azzoliy siyosiy masalalarni axloqiy va diniy kontekstda baholaydi, u jamiyatni tartibga soluvchi birlamchi kuch sifatida shaxsiy axloqiy kamolotga urg'u beradi [2].
- Shu bilan birga, ularning qarashlari jamiyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi bilan o'xshash, ammo metod va yo'nalishlar farq qiladi [3][4].

4. Natijalar muhokamasi

- Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, Forobiy va G'azzoliyning qarashlari islom falsafasida turli yondashuvlarni aks ettiradi: Forobiy tizimli, rasionalistik va siyosiy-falsafiy yondashuvni ilgari

sursa, G‘azzoliy axloqiy-ruhaniy va diniy tajribaga asoslangan metodologiyani rivojlantiradi [3][4].

- Ushbu komparativ tahlil ularning falsafiy qarashlarining o‘zaro bog‘liqligini va farqliliklarini aniqlashga, shuningdek, zamonaviy axloq, siyosat va pedagogika muammolariga tadbiq etishga imkon beradi [1][2].

- Tadqiqot shuningdek, ikki mutafakkirning epistemologik va axloqiy yondashuvlari orasidagi dialektik bog‘liqlikni ko‘rsatadi, bu islom falsafasi tarixini chuqurroq tushunishga yordam beradi [4].

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, Forobiy va G‘azzoliy falsafiy qarashlarini integratsiyalashgan tarzda o‘rganish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki zamonaviy falsafa, etik va pedagogik tadqiqotlar uchun ham amaliy qiymatga ega.

Xulosalar

Xulosa qilib aytganda, Abu Nasr Forobiy va Abu Hamid al-G‘azzoliyning falsafiy qarashlari Sharq falsafasi va islomiy tafakkur tarixida muhim ahamiyatga ega. Forobiyning falsafasi aql va ijtimoiy adolatni markazga qo‘ygan holda ideal jamiyat va siyosiy boshqaruvni tizimli tarzda yoritadi, G‘azzoliyning yondashuvi esa shaxsiy axloqiy kamolot, ruhiy poklanish va diniy e‘tiqodni uyg‘unlashtirish orqali inson baxt-saodatini ta’kidlaydi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, Forobiy va G‘azzoliy qarashlari bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro bog‘liq jihatlariga ega bo‘lsa-da, metodologik va epistemologik nuqtai nazardan farqlidir.

Forobiy falsafiy qarashlarni ijtimoiy-siyosiy kontekstda rivojlantirsa, G‘azzoliy qarashlarini axloqiy-ruhaniy va diniy kontekstda talqin qiladi.

Shu bilan birga, ikki mutafakkirning qarashlari zamonaviy falsafa, axloqshunoslik va siyosiy nazariyalarni o‘rganishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ularning falsafiy tizimi bugungi kunda ham inson kamoloti, jamiyat barqarorligi va ma’naviy rivojlanish masalalarini chuqurroq anglash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Natijada, Forobiy va G‘azzoliy qarashlarini komparativ tahlil qilish, ularning falsafiy merosini zamonaviy kontekstga tadbiq etish va islom falsafasi tarixidagi o‘rnini aniqlash imkonini beradi. Shu orqali nafaqat tarixiy va nazariy qiziqishlar qondiriladi, balki axloqiy, siyosiy va pedagogik tadqiqotlar uchun amaliy jihatlar ham aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islamic Philosophy from Its Origin to the Present (Seyyed Hossein Nasr) — PDF: <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/49364/1/10.Seyyed%20Hossein%20Nas.pdf> Ethio Telecom+1
2. Islamic Philosophy from Its Origin to the Present (Nasr) — Archive: <https://archive.org/details/islamicphilosoph0000nasr> Internet Archive+1
3. History of Islamic Philosophy (Henry Corbin) — PDF: <https://ia801009.us.archive.org/20/items/byhenrycorbin/Henry%20Corbin%20-%20History-of-Islamic-Philosophy.pdf> ia801009.us.archive.org+1
4. History of Islamic Philosophy (Corbin) — PDF alt link: <https://openmaktaba.com/history-of-islamic-philosophy-henry-corbin-pdf/> OPENMAKTABA
5. History of Islamic Philosophy — Publisher page: <https://www.iis.ac.uk/publications-listing/history-of-islamic-philosophy/>